

**Ворчакова І., Кравчук О.,
Матвієнко Л., Сонечко О.**

**Історичні, соціально-політичні,
публічно-управлінські
та інституціональні виміри
української державності**

Монографія

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА

І. ВОРЧАКОВА, О. КРАВЧУК, Л. МАТВИЄНКО, О. СОНЕЧКО

**ІСТОРИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ,
ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ТА
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Монографія

Миколаїв 2025

УДК 940.27:321.01:35.01:351.1

I 90

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
(протокол №3 від 28 березня 2025 р.)*

Рецензенти:

Костенко А. М. – професор, доктор політичних наук, завідувачка кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету.

Побережець Г. С. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету.

Історичні, соціально-політичні, публічно-управлінські та інституціональні виміри української державності : монографія / Ворчакова І., Кравчук О., Матвієнко Л. Сонечко. – Одеса : ТакиБук, 2025. –150 с.

ISBN

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15126770>

У монографії здійснено системний аналіз історичних, соціально-політичних, публічно-управлінських та інституціональних аспектів розвитку української державності. Вона складається з чотирьох основних розділів, кожен з яких висвітлює ключові питання та проблеми, що стосуються становлення та еволюції української держави. В роботі підкреслюється важливість комплексного підходу до вивчення української державності, розкривається взаємозв'язок між історичними подіями, соціальними змінами та політичними трансформаціями.

Монографію адресовано науковій спільноті, громадським діячам, представникам органів влади, державним службовцям, здобувачам вищої освіти та всім тим, кого цікавить розвиток української державності.

© І.Є. Ворчакова, 2025

© О.Ю. Кравчук, 2025

© Л.В. Матвієнко, 2025

© О.С. Сонечко, 2025

ЗМІСТ

1. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2014-2024 РР	4
2. ЦИФРОВА ПАРАДИГМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	40
3. МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР	77
4. АДАПТИВНІ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА ОСВІТНІХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ	116

УДК 316.4:355.01

Сонечко Ольга Сергіївна, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і філософії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна, 54025, місто Миколаїв, проспект Героїв України 9.

Тел.: +38 (066) 774 13 83;

E-mail: olha.sonechko@nuos.edu.ua;

<https://oucid.org/0000-0002-1524-3772>

АДАПТИВНІ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА ОСВІТНІХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Розділ I Умови та значення змін соціальних інститутів

Головна проблема, з якою сьогодні має справу кожен громадянин української держави, з якою так чи інакше пов'язані майже всі соціальні зміни та явища в українському суспільстві – це повномасштабна війна російської федерації проти України. Її вплив неодмінно транслюється практично на всі сфери життєдіяльності суспільства – політичну, економічну, соціальну, демографічну, освітню тощо. Осмислення таких змін відбувається навіть у науковій сфері. Відповідно, одним з напрямків інтересів вітчизняної наукової думки є дослідження змін, які сталися за цей час в українському суспільстві та реакція різноманітних соціальних інституцій на дані зміни.

У будь-яку історичну епоху наявність сталих, постійно діючих соціальних норм вважається однією з основних характеристик повноцінних суспільних відносин. Вже традиційними є думки, що повноцінний розвиток сучасного суспільства був би (та є) неможливим без наявності та функціонування певних соціальних норм, правил та законів, дія яких розповсюджується на всіх членів суспільства. Соціальні інститути (або їх об'єднання, комплекси соціальних інститутів) відповідають за наявність та здійснення норм соціального контролю, регламентують взаємовідносини між усіма складовими елементами:

окремими особистостями, соціальними групами, соціальними класами та іншими видами соціальних об'єднань.

Маючи тривале та, можна сказати, фундаментальне підґрунтя для своєї появи, багаточисельні форми соціальної діяльності людей поступово змінюються, набувають нових якостей та характеристик. До подібних змін призвести можуть абсолютно різні події: зміна типу суспільних відносин, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, політичні процеси та трансформації, конфлікти, що виникають на різноманітному підґрунті тощо.

Самі зміни, що відбуваються в діяльності або повноцінному функціонуванні тих чи інших соціальних інститутів майже завжди є доволі тривалими процесами. Як правило, вони можуть мати місце (та відбуваються, відповідно) у той час, коли у людей – членів суспільства виникають нові потреби. Задоволення таких потреб є необхідною умовою подальшого розвитку суспільства, і досягти цього неможливо, спираючись лише на традиційне функціонування та розуміння різноманітних процесів соціальної взаємодії, які були сформовані в межах діяльності соціальних інститутів на попередніх етапах історичного розвитку. Так, нові завдання або виклики, що розповсюджуються серед населення та постають перед суспільством, нові потреби громадян та неможливість їх повноцінного задоволення можуть, на превеликий жаль, призвести до кризи вже існуючих в суспільстві соціальних інститутів. Відсутність швидкої реакції на суспільні зміни та потреби може призвести спочатку до кризи наявних соціальних інститутів, а потім мати цілком логічне продовження їх змін до певної трансформації. Вже після цього соціальні інститути, трансформуючись, стають основою певних змін в суспільстві та поступово починає формуватися перехід самого суспільства до якісно нової соціальної системи, яка у подальшому буде здатна до подальшого самовідтворення протягом певного історичного часу та простору.

Війна, військові дії - це подія тотального масштабу, що завдає шкоди не тільки пересічним громадянам. Війна не лише забирає людські життя та руйнує навколишнє середовище. З точки зору соціальної організації та діяльності

суспільства, вона також руйнує, змінює або навіть знищує соціальні інститути та інші організації, які мають, навпаки, сприяти стабільному та безперервному розвитку суспільства та суспільних відносин. Повномасштабне вторгнення окупаційних російських військ в Україну 24 лютого 2022 року призвело до значних змін в діяльності сталих соціальних інститутів нашої країни, і ці зміни, скоріш за все, лише початок тих негативних ефектів та наслідків для українського суспільства, які дадуть про себе знати пізніше. Інституційні зміни, що викликані російською агресією, матимуть значний вплив на українське суспільство в найближчі часи.

На думку соціологів, будь-які інституційні зміни являють собою процес утворення нового цілісного комплексу соціальних інститутів, що відповідають історично новим потребам соціальної взаємодії людей, які утворюють суспільства[25]. Одним з основних чинників, що впливає на появу інституційних змін у суспільстві, можна вважати усі попередні трансформації вже існуючих соціальних інститутів, що, врешті-решт, може призвести до кризової ситуації в сфері діяльності будь-якого з соціальних інститутів.

У випадку, коли мова йде про суспільства перехідного типу, ми майже завжди можемо спостерігати доволі складні, а інколи навіть й болісні процеси перетворення основних, ключових соціальних інститутів суспільства. Сам процес інституціоналізації в нашій країні вирізняється певними характеристиками, що пов'язані з різноманітними аспектами та історичними особливостями становлення соціальних інститутів в умовах різноманітних політичних режимів. Знаходження території України в складі різних країн (Річ Посполита, Російська імперія, Австро-Угорська імперія, СРСР тощо) протягом століть наклало свій, дуже своєрідний відбиток на створення та діяльність майже всіх соціальних інститутів: політичних, економічних, освітніх, культурно-релігійних та навіть родини та шлюбу. Тож маємо розуміти, яке саме тлумачення інституціоналізації вважається загальноприйнятим, і яке — специфічним для нашої країни.

Якщо ми звертаємося до провідних дослідників, класиків, які вивчали власне явище та особливості процесу інституціоналізації, то можемо сказати наступне.

Так, з точки зору одного з найвидатніших соціологів-дослідників М. Вебера інституціоналізація розглядається як певний процес, під час якого утворюються легально-раціональні системи соціальних інститутів, до яких відносять не тільки створення індивідуальних соціальних норм, але й формування певних соціальних структур та систем.

З точки зору іншого дослідника, американського соціолога Т. Парсонса, інституціоналізація являє собою певний процес, під час якого в суспільстві формується конкретна система соціальних ролей та соціальних статусів, які об'єднуються спільними цінностями, що визнаються суспільством необхідними та корисними. Буд-які індивіди (мається на увазі, члени суспільства) можуть мати вплив на процес інституціоналізації за допомогою існуючої в суспільстві системи соціальних норм та соціальних ролей. Якщо в суспільстві починає змінюватися існуючий тип соціальної системи, це означає зміни її окремих складових або елементів, що може, як правило, призвести до вагомих змін в загальній структурі суспільства. Таким чином може бути встановлений новий історичний лад або устрій, в умовах якого система існуючих соціальних інститутів суспільства набуває цілісності та отримує здатність до самовідтворення на своїй власній основі. При цьому формування нової (або оновленої) соціальної системи потребує певного проміжку часу та умов її формування.

У цей період в суспільстві відбуваються трансформації соціальних інститутів, на які безпосередньо впливає як минулий суспільний розвиток, так і прагнення майбутнього. Саме через цей чинник процеси інституціоналізації ускладнюються, бо на традиції та звичаї минулого часу накладаються нові очікування та сподівання на соціальні зміни. Хоча, деякі зміни можуть відбуватися доволі повільно, що дозволяє членам суспільства більш-менш пристосуватися до нових соціальних реалій та сприймати їх як щось належне.

До речі, такі повільні зміни сприяють «утриманню» різноманітної соціальної інформації що дозволяє зберігати в масовій свідомості певну ілюзію повернення до попереднього стану суспільства. Так, в перші декілька тижнів чи навіть місяців після початку повномасштабного вторгнення загарбницьких військ на територію України значна кількість населення сподівалася на швидке закінчення бойових дій та, відповідно, на повернення до умов довоєнного життя. Та, врешті решт, у людей починало формуватися розуміння незворотності політичних, соціальних, економічних та інших подій і, відповідно, змінювалися очікування та розуміння зміненої діяльності соціальних інститутів та нових умов їх існування.

Від самого початку становлення України як незалежної держави дослідники намагалися аналізувати тип існуючих суспільних відносин та рівень і тип розвитку соціальної структури українського суспільства, що формувалося. Було цілком природно, що зберігалися риси авторитарного суспільства, з певними обмеженнями, збереженими соціальними звичками людей. Таку соціальну структуру визначали як «пострадянську», або ж «посттоталітарну». З іншого боку, основним вектором майбутнього розвитку українського суспільства вважався так званий «демократичний транзит», тобто, можливість та бажання побудувати суспільство нового типу, яке мало б бути заснованим за засадах ринкових економічних відносин та діяльності різноманітних політичних інститутів. На законодавчому рівні був закріплений один з нових напрямків державної діяльності – становлення нових політичних інститутів (громадянське та правове суспільство, демократичний політичний режим, багатопартійна система, інститут виборів) тощо.

З початку проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року в країні розпочався перший етап історичних трансформацій різноманітних соціальних інститутів. Так, зміна політичного режиму призвела до офіційної відміни діяльності політичних інститутів суспільства часів комуністичного минулого. Державне планування економіки, однопартійна система, зміна інституту виборів – лише незначні приклади, що на практиці свідчили про

зміни в діяльності політичних інститутів суспільства цієї доби. Початок перехідного періоду розвитку суспільних відносин мав неабиякий вплив на інституціоналізацію того періоду, бо значна кількість ще існуючих тоді соціальних інститутів почали втрачати здатність до самовідтворення, та не могли змінитися водночас, щоб відповідати новим потребам суспільства, що формувалося.

Український соціолог та дослідник Є. Головаха у своїх роботах визначає цей період для нового українського суспільства як етап «подвійної соціалізації». Це означало, що в суспільстві, в реальному житті населення тієї доби ще продовжували існувати та діяти соціальні інститути та соціальні практики так званого «радянського типу». В той же самий час держава, як центральний інститут політичної влади, вже не надавала великого значення їх діяльності, не виконувала належним чином свої організаційні, регулятивні та інші функції[5].

В той же час в українському суспільстві починаються соціальні зміни, що передбачали створення нових соціальних інститутів, більш пристосованих для виконання своїх функцій у суспільстві, що почало свою трансформацію. Та, враховуючи все ще існуючі наслідки радянського минулого, історичний вплив імперських умов та настроїв, часткове домінування колись діючих соціальних норм та практик, потрібно відмітити, робило закінчення процесу соціальних трансформацій суспільства майже неможливим. Іншими словами, можна сказати, що навіть на початку становлення незалежності та формування нової держави в суспільстві все ще продовжували існувати попередні соціальні практики та інститути, що не дозволяло говорити про повноцінний розвиток соціальних інститутів на абсолютно новому, іншому рівні.

Але, в суспільстві вже починали формуватися думки про невідворотну трансформацію суспільних відносин взагалі, та соціальних інститутів відповідно. Соціальні та економічні зміни потроху почали «підштовхувати» людей до створення «ринкового суспільства». Поступово «цінності доби СРСР» змінювалися на економічно сталі відносини та взаємодії. Відбувається

становлення нових економічних інститутів, Це суспільство, в якому домінуючою основою соціальної взаємодії є забезпечення матеріальних, організаційних та духовних умов процесу відтворення додаткової вартості, а основою інституційного будівництва є реалізація принципу приватної власності. Інакше кажучи, люди покладали певні сподівання та надії на краще життя на новий тип суспільних відносин, який ще не був остаточно сформований. Попередній же тип соціальних відносин, який ще фактично існував у практиках інституційної взаємодії, вже не мав довіри серед населення.

Саме на даному етапі починають формуватися нові, базові засади нової інституційної побудови України, відбувається часткова трансформація попередніх інституційних норм та засад. В цей період сформувалося певне уявлення, що нове суспільство за нових часів має бути краще, ніж попереднє, має зберегти значну кількість позитивних рис та якостей вже існуючих в суспільстві соціальних інститутів.

Саме в таких внутрішньо суперечливих умовах відбувалася соціалізація нового покоління людей, що були носіями соціальних цінностей нового типу. Так, відбувається становлення нових типів соціальної поведінки, у масовій свідомості були легітимовані нові культурні цінності та норми (формування нової ідеології), починають формуватися нові соціальні групи (приватні підприємці), виникає новий тип політичної структури (розвиток ідеї державності, національного суверенітету, спроби створення нових типів політичних відносин), відбуваються певні зміни в культурному житті суспільства (плекання національних звичаїв та традицій, повернення української мови в культурне середовище, зародження елементів української поп-культури тощо).

Розділ II Освітні інститути: зміни, втрати та перспективи

Будь-яка складова суспільства та суспільних відносин не є сталим, постійним елементом суспільного життя, що не потребує змін. Кожна соціальна сфера зазнає певних змін у той чи інший проміжок часу, в залежності від

загальних умов розвитку суспільства, його потреб або подій, що відбуваються в ньому. Зміни, яких зазнали освітні інститути з початку повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну, є значними та мають розглядаються сьогодні як небезпечні для українського суспільства не тільки зараз, але й у подальшому часі. Ця думка ґрунтується на визнанні того, що саме освітні інститути, їх повноцінний розвиток та соціалізація в межах їх діяльності молоді та підростаючого покоління має надважливе значення для розвитку країни в майбутньому.

На превеликий жаль, внаслідок повномасштабної війни освітня сфера нашої держави зазнала значних втрат, більшість з яких суспільство не може подолати на сьогодні, ба більше, доки тривають воєнні дії, ці проблеми не можуть бути виправлені цілковито. Так, велика кількість закладів освіти на сьогодні пошкоджені або зруйновані внаслідок обстрілів; чимало педагогів та викладачів змушені були виїхати зі своїх міст в інші регіони або й за межі України. Значна кількість дітей – учнів, студентів середніх спеціалізованих та вищих навчальних закладів та й просто молоді так само знаходяться за межами свого постійного місця проживання – в інших регіонах України або за її межами. Також значна частка учнів та студентів перебуває на тимчасово окупованих територіях, не маючи можливості (а інколи й бажання) виїхати і, відповідно, долучатися до освітнього процесу. Також всі без виключення учасники освітнього процесу перебувають в умовах постійної небезпеки через воєнні дії – повітряні та артилерійські обстріли, атаки БПЛА, бомбардування.

В аналітичній доповіді Центру внутрішньополітичних досліджень наводяться актуальна інформація щодо пошкоджень та руйнацій, що зазнали заклади української освіти. Отже, станом на кінець 2024 року можна навести наступну сумну статистику.

Наприкінці 2024 р. всього 3428 закладів освіти були повністю або частково зруйновані через бомбардування та обстріли. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення було уражено 1170 дитячих садочків, 1585 шкіл, зафіксовані пошкодження 167 закладів професійно-технічної освіти, 153

пошкодження різного ступеню закладів фахової перед вищої освіти , а також пошкоджено 115 закладів вищої освіти.

Також на сьогодні цілком зруйновано, тобто, повністю знищено 365 закладів, зокрема: 119 дитячих садочків, 192 школи, 10 закладів професійно-технічної освіти, 7 закладів фахової передвищої освіти та 4 заклади вищої освіти.

У регіональному вимірі найбільших утрат, що є цілком логічним та зрозумілим, зазнали прифронтові області, що постраждали більш за всіх. Так, наприклад, у Миколаївській області зруйнованих та пошкоджених закладів наразі нараховується 290, у Дніпропетровській області таких 392 заклади, у Херсонській – 372, у Харківській – 811, у Донецькій області– 518, та у Луганській – 205 [26 С. 41].

Навіть маючи у своєму розпорядженні лише ці дані, можна дійти висновку, що для освітнього процесу в Україні війна стала найважчим, найскладнішим викликом.

У таких умовах керівники та працівники освітніх інститутів змушені були скористатися досвідом організації та проведення освітнього процесу, що був отриманий під час організації навчання в умовах пандемії.

Ще до повномасштабного вторгнення, протягом останніх декількох років освітні процеси зазнали значних змін у майже всесвітньому масштабі. Початок пандемії COVID-19, вимушена тривала ізоляція великої кількості людей (як учнів, студентів, так і викладачів), відмова від безпосереднього спілкування, відсутність можливості протягом якогось часу проводити заняття у звичайному, класичному форматі – всі ці чинники призвели до того, що система освіти (особливо, вищої освіти) стала вимагати нових підходів та засобів розв’язання проблем, що накопичилися. Викладачі та студенти стали більш активно користуватися новими технологіями зв’язку та взаємодіяти не тільки безпосередньо в навчальних корпусах та аудиторіях, але й активно брати участь у різноманітних вебінарах, онлайн-семінарах, конференціях, онлайн-зустрічах тощо.

Як і всі інші країни, наша держава мала певний досвід організації та впровадження навчального процесу. Саме цей досвід, не зважаючи на певну критику та сумніви, виявився не тільки важливим, але й необхідним в умовах нових реалій суспільства військового часу. Для українських дітей попередній досвід дистанційного навчання виявився корисним та, можна сказати, вкрай необхідним.

До того ж, маємо нагадати наступне, а саме: починаючи з 2014 року, тобто, маємо на увазі напад на Схід (часткова окупація Луганської та Донецької областей) та окупацію Кримського півострова – система вищої освіти України вже зазнала певних змін. Повномасштабна агресія східного сусіда 24 лютого 2022 року змусила вищу школу України знов на певний час повернутися здебільшого до онлайн-навчання та використання різноманітних освітніх платформ та можливостей.

Вже на другий день введення воєнного стану в усіх освітніх закладах України були запроваджені позапланові двотижневі канікули. Таке рішення було прийняте, по-перше, виходячи з розуміння надскладної ситуації в країні, по-друге, з метою убезпечити учнів та студентів а також викладачів та педагогів. Серед чинників, що сприяли таким вимушеним заходам, можна виокремити наступні:

- пріоритет збереження життів учнів та педагогів;
- неповне розуміння ситуації, коли певним регіонам країни загрожувала окупація;
- неможливість впроваджувати освітній процес в умовах обстрілів та бомбардувань з боку армії країни-агресора.

Через два тижні було прийнято рішення щодо відновлення навчального процесу в дистанційному форматі. Суто теоретично, навчання було відновлено, хоча, звісно, з великою кількістю обмежень. Навчальний процес навіть у дистанційному форматі мав певні проблеми та недоліки. Аналізуючи події того часу, ми можемо виокремити наступні проблеми, які ускладнювали і без того нелегкий процес дистанційного навчання:

- відсутність у педагогів, викладачів та учнів і студентів постійного, вільного доступу до інтернету;
- перерви на заняттях під час повітряних тривог;
- відсутність підручників та навчальних матеріалів;
- виїзд учнів та студентів за межі своїх населених пунктів або за межі країни, що ускладнювало подекуди доступ до дистанційного навчання;
- виїзд викладачів та вчителів, проведення ними занять без відповідних підготовлених матеріалів;
- навчання за скороченою програмою, через втрачений час на початку повномасштабного вторгнення.

В свою чергу учні (в першу чергу) та студенти, які опинилися разом з матерями за кордоном в пошуках притулку, також мали певні проблеми щодо дотримання норм навчального процесу. Серед них можна виокремити наступні:

- неможливість приєднатися навіть до дистанційного навчання в тому випадку, коли дитина виїхала з окупованої території (Південь та Схід України, Київська, Харківська області);
- наявність побутових складнощів в іншій країні, відсутність умов для дистанційного навчання;
- обов'язкове відвідування місцевих шкіл, відповідно до діючого законодавства країн, що надали притулок українським біженцям. В цьому випадку, коли час дистанційних занять в співпадає з часом занять в місцевих школах, діти змушені на перше місце ставити навчання в місцевій школі.

Ще однією вагомою та складною проблемою є доля закладів освіти, що залишилися на тимчасово окупованих територіях. І мова йде не тільки про те, що певна кількість закладів вищої освіти опинились в окупації та не мають змоги продовжувати повноцінно працювати та надавати освітні послуги, продовжувати навчальні процеси відповідно до українських освітніх програм. Впроваджуючи політику знищення всього українського, в тому числі, й освіти, окупаційна влада або змушує переходити на російські стандарти та вимоги

освіти, або штучно створює різноманітні перепони (як об'єктивні, так і суб'єктивні): знищення навчальних корпусів, виїзд викладацького складу та студентів тощо. Саме за таких причин, відповідно, функціонування освітнього закладу припиняється.

В квітні – травні 2022 року в містах та селах, де не велися активні бойові дії, ситуація починає потроху стабілізуватися. Повертаються до роботи підприємства, працівники державного та приватного сектору стають до роботи. В тих сферах, де це є можливим, роботи продовжується дистанційно або у змішаному форматі. Заклади освіти здебільшого приймають рішення працювати дистанційно, щоб зайвий раз не наражати учнів та студентів на небезпеку.

Вимушено переміщені сім'ї з дітьми дошкільного та шкільного віку в межах України мають не такий великий вибір навчання для своїх дітей: вони можуть продовжити навчання в рідному навчальному закладі або можуть обрати можливість вступити на навчання до місцевого закладу освіти. Втім, кінцевий результат той же самий: лише дистанційне навчання в умовах постійної загрози обстрілів та повітряних тривог.

Потрібно також віддати належне деяким освітнім установам, що працювали дистанційно і до війни. Так, певні приватні онлайн – школи надали вільний, безкоштовний доступ до своїх навчальних матеріалів, тестів, розробок. Це дало можливість учням опанувати певні матеріали та теми самостійно, заповнюючи, таким чином, прогалини у знаннях через вимушене припинення навчального процесу на початку повномасштабного вторгнення.

З початком пандемії COVID-19 2019 - 2020 н. р. одним з головних суб'єктів української онлайн-освіти виступає проєкт Прометеус (Prometheus), який з ще з осені 2014 р. надає доступ до різноманітних україномовних безкоштовних онлайн-курсів. Україномовні курси саме цього проєкту надали можливість значній кількості діячів освіти вдосконалити свої знання з різноманітних предметів без мовного бар'єру. У переліку пропозицій Prometheus є не тільки курси від українських вчених і практиків, а й адаптація

всесвітньо відомих курсів від провідних викладачів та університетів світу. Також проєкт надає доступ до онлайн-курсів підготовки до ЗНО.

За період карантинних обмежень важливість онлайн-курсів зростала та проєкт набуває неабиякого розвитку. Учасникам проєкту пропонується близько 200 курсів, а на початку літа 2021 року майже 800000 слухачів пройшли навчання на різноманітних курсах та отримали відповідні сертифікати як підтвердження своєї кваліфікації. З початком повномасштабного вторгнення ця платформа не зупинила свою роботу та надалі надавала можливість отримувати нові знання та досвід всім бажаючим.

Не можна оминати також діяльність і значення навчальних онлайн-ресурсів, які були створені для школярів. Так, ще у 2018 році українськими освітянами був створений корисний онлайн-ресурс для школярів і вчителів під назвою «На урок», гаслом якого є : «Робимо навчання цікавішим...» Основною метою створення онлайн-школи «На Урок» було те, щоб кожен школяр, незалежно від місця проживання та навчального закладу, мав змогу отримувати якісні знання в цікавому та пізнавальному форматі. На сайті зазначеного ресурсу регулярно проводяться різноманітні конкурси для школярів, предметні олімпіади, впроваджуються курси та вебінари для школярів. Працюючи з цим ресурсом, вчителі мають можливість отримати зріз знань учнів за допомогою проходження останніми тестів, забезпечити участь школярів в олімпіадах та підвищувати власну кваліфікацію на вебінарах. Також зазначений ресурс пропонує додаткові онлайн-курси для учнів, які бажають закріпити знання зі шкільної програми. Деякі з цих онлайн-курсів також пропонують учням вдосконалити різноманітні знання та навички, що лежать в площині знань поза шкільною програмою, але цікавлять учнів з точки зору можливості отримання додаткових знань та навичок які, можливо, сприятимуть обранню майбутньої спеціальності або подальшій соціалізації особи (лідерство, мистецтво комунікацій, програмування тощо).

Під час пандемії зазначена освітня платформа пройшла випробування «на міцність та професійну придатність», та зарекомендувала себе як непоганий

допоміжний застосунок під час дистанційного освітнього процесу. Тому, коли через військову агресію з боку російської федерації школи вимушено повернулися до дистанційного навчання, освітня платформа «На урок» стала обов'язковим навчальним застосунком, що використовувався майже всіма закладами середньої освіти.

Період пандемії та карантинних обмежень, що передував за часом повномасштабному вторгненню, також частково сприяв пошуку різноманітних цифрових рішень для забезпечення постійного доступу школярів до освіти. Так, саме в цей період Міністерством освіти і науки України було запропоновано рішення у вигляді так званої «Всеукраїнської школи онлайн» (ВШО). Вже в квітні 2020 року Всеукраїнська школа онлайн розпочала свою роботу у вигляді телевізійної школи, уроки для якої були терміново записані українськими вчителями з усіх регіонів нашої країни, а записи цих відеоуроків транслювалися на національному телебаченні. Телевізійний формат уроків був обраний через їх доступність та відсутність обов'язкової прив'язки до мережі Internet. А вже наприкінці 2020 року, в грудні, Міністерство освіти і науки України, разом із Мінцифри розробили та запустили платформу для дистанційного та змішаного навчання учнів 5–11 класів «Всеукраїнська школа онлайн». Як зазначено на сайті, «мета Всеукраїнської школи онлайн – забезпечити кожному українському учневі та вчителю рівний, вільний і безоплатний доступ до якісного навчального контенту». Також на зазначеній платформі розміщено відеоуроки, різноманітні тести і матеріали для самостійної роботи учнів з основних предметів. До створення цієї платформи долучилися ГС «Освіторія», Фонд «Відродження», організація ЮНІСЕФ та інші партнери. Навесні 2021 р. широкому загалу вперше був представлений мобільний застосунок «Всеукраїнська школа онлайн» для завантаження на смартфони [2]. Під час вимушеного повернення до дистанційного навчання після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України Всеукраїнська школа онлайн також стала однією з основних навчальних

платформ, що нею мали змогу користуватися школярі та вчителі незалежно від місця їх перебування.

Також потрібно відмітити, що значні кроки у сприянні налагодження процесу дистанційної освіти зробили не тільки вітчизняні навчальні заклади. Так, наприклад, вже менше, ніж через місяць після початку повномасштабного вторгнення доволі велика кількість коледжів та університетів Східної та Західної Європи, Канади, США відкрили на своїх онлайн-платформах для українських студентів вільний доступ до великої кількості спеціалізованих курсів, безкоштовних лекцій, результатів соціологічних досліджень з багатьох питань тощо. Значна кількість з них продовжує й наразі надавати безкоштовні освітні програми та можливості, і не тільки для учнів чи студентів. Вчителі, викладачі коледжів та викладачі закладів вищої освіти, аспіранти та докторанти також з перших місяців війни мали можливість дистанційно відвідувати різноманітні курси, семінари, тренінги. Інтерес, який мають студенти, аспіранти, викладачі та дослідники до цих курсів та можливостей, які вони надають з точки зору отримання інформації, свідчить про зацікавленість вищезазначеної аудиторії щодо отримання нових знань та можливостей їх застосування в майбутньому.

Ще одним гострим питанням діяльності освітніх інститутів стало вимірювання якості освіти. У період тієї ж самої пандемії 2020–2021 н.р. повноцінне вимірювання якості освіти не здійснювалось. Так, наприклад, у 2019 – 2020 навчальному році для школярів була відмінена Державна підсумкова атестація по закінченню четвертих класів. З одного боку, така відміна пояснювалася необхідністю дотримуватися правил карантину та не наражати на небезпеку захворіти великі групи дітей. З іншого боку, скасування Державної підсумкової атестації не дозволило провести об'єктивну перевірку знань учнів – випускників четвертих класів та визначити рівень їх підготовки до середньої школи.

Цілком зрозуміло, що якщо вимірювання якості освіти не було здійснене за умов карантину, то у період воєнного часу небезпека відмови від

об'єктивного оцінювання якості освіти посилюється. Зрозуміло, що життя й безпека учнів завжди мають залишатися в пріоритеті, але якоюсь мірою є дуже зручним та спокусливим списати на війну не проведення об'єктивних оцінювань знань учнів, які могли б показати певне падіння якості освіти. На жаль, така ідея вже впроваджена у життя, а саме: Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) в Україні тимчасово відмінено, замість нього з 2022 р. школярі складають Національний мультипредметний тест (НМТ).

На жаль, російська військова агресія призвела до виникнення великої кількості проблем майже в усіх сферах суспільного життя. Наслідки для освітньої сфери можуть бути в цьому випадку просто катастрофічними. Так, наприклад, якщо ми розглядаємо демографічний вимір змін в освіті, то стає очевидним, що ми маємо розуміти певні події та їх наслідки. Так, початок повномасштабного вторгнення змусив велику кількість людей (а рахунок у даному випадку йде на мільйони) покинути країну у пошуках безпеки. Більшу частину серед тих біженців, які виїхали за кордон, становили родини з дітьми – здобувачами освіти.

Якщо брати до уваги результати дослідження Info Sapiens, яке проводилось 24–28 березня 2022 р., на той момент тільки 12% українців, які виїхали за кордон через війну, хотіли б або планували там залишитись [4]. Але, ми не можемо відкидати той факт, що майже всі європейські країни за домовленістю ввели в дію юридичну процедуру тимчасового захисту для громадян України. Так, згідно з системою тимчасового захисту, дорослі біженці отримують право на роботу, а діти мають обов'язково навчатися, відвідувати місцеві школи, вчити мову країни, що їх прихистила.

Звісно, наразі майже неможливо стовідсотково спрогнозувати, скільки саме здобувачів освіти (школярі, студенти) вже не повернуться в Україну. Та, все ж таки, значна їх кількість залишиться в країнах тимчасового перебування, і на це є декілька причин:

- діти, чий батьки вивчили мови та влаштувалися на роботу, що дає їм можливість заробляти більше, ніж вдома в Україні;

- діти, чії родини виїхали з окупованих територій та які втратили все: житло, майно, яким просто немає куди повертатися;
- діти дошкільного та молодшого шкільного віку, які дуже швидко інтегруються в освітні системи інших країн, вбирають в себе знання та вивчають мову в процесі спілкування;
- діти, ба більше, підлітки, які за віком мають завершувати своє шкільне навчання та розглядають можливість вступу до закладів вищої освіти інших країн. А якщо ще й взяти до уваги той чинник, що з потенційних абітурієнтів в умовних країнах Заходу залишаться найбільш талановиті, здібні й мотивовані, для нашої країни проблема «відтоку мізків» може ще більше загостритися та негативно вплинути на розвиток української освіти в найближчий час.

До всіх цих вищезазначених проблем також можна додати ще й питання, які постають також перед вищими навчальними закладами на території України.

Так, українські дослідники Іщенко А. і Карпенко М. стверджують, що російська збройна агресія 2022 року у найближчому майбутньому може призвести до доволі значних змін у системі вищої освіти України в цілому. Серед таких можливих змін вони виділяють наступні:

1. Зниження фінансових можливостей громадян, що негативно вплине на можливість отримання освіти;
2. Посилення «освітньої міграції», коли підлітки або їх батьки будуть обирати не українські заклади вищої освіти, а ті, що знаходяться за кордоном;
3. Скорочення держзамовлень та фінансування бюджетних місць в ЗВО, особливо технічних та виробничих спеціальностей, від наявності фахівців з яких багато в чому залежить можливість повоєнного відновлення країни.

Саме ці вищезазначені причини можуть у найближчому майбутньому суттєво зменшити в Україні попит на вітчизняну вищу освіту з відповідними негативними наслідками для професорсько-викладацького контингенту вищих

навчальних закладів, а також мати негативні наслідки для економіки та виробництва країни в майбутньому [7].

Ми можемо дійти певних висновків, що через період карантинних обмежень та в умовах ведення військових дій на території України існування та подекуди зростання запиту від суспільства на продуману та якісну дистанційну освіту зумовило сплеск пропозиції такого формату, і не тільки в державному, але й у приватному секторі. Можна цілком погодитися, що приватна дистанційна освіта може бути розглянута як прийнятний компроміс для тих дітей та їх родин, що незадоволені якістю навчання у державних закладах та ціною на навчання – у приватних. Також в умовах війни та цілком можливого скорочення видатків держави на освіту, скоріш за все, попит на такий формат отримання освіти (принаймні, шкільної), ще більше зростатиме. Однак, маємо відмітити, що такий попит є від початку обмеженим через відносно невеликий прошарок родин, які налаштовані на більш – менш самостійне розв’язання питання щодо освіти дітей, не покладаючись у цьому на державу.

Не будемо забувати, що приватний сектор освіти також включає в себе і репетиторські послуги, які й надалі матимуть попит в умовах скорочення державою видатків на освіту. Однак, крім високої ціни, певним недоліком цієї послуги можна вважати відсутність повноцінної гарантії належної якості вищезазначених послуг.

Ще маємо певні проблеми з вирішенням фінансових питань та витрат на забезпечення освітнього процесу. Так, на думку дослідників, аналіз ірраціональності періоду 2020–2021 рр. дав всі підстави зазначити, що уявлення про хронічне недостатнє фінансування освіти в Україні не зовсім відповідає дійсності. Бо ж в Україні (ще до війни) на освіту виділялися значні кошти, але їх кінцеве цільове використання було неефективно. Проте під час війни видатки на освіту справді суттєво скоротили: так, бюджет Міністерства освіти й науки України було зменшено на 14,8 млрд грн (10,8 млрд з цієї суми призначались на освітню субвенцію для місцевих бюджетів). Більше скорочень

фінансування зафіксовано тільки у Міністерстві соціальної політики (32,1 млрд грн) [8]. Але, на жаль, у довгостроковій перспективі подальше скорочення видатків на освіту матиме невітніші наслідки для українського суспільства.

Що стосується питання розвитку освіти з погляду її отримувачів – дітей, підлітків – то на сьогодні масштабні дослідження або опитування за цими питаннями поки що не є на порядку денному. Та, все одно, ми маємо розуміти, що освітня сфера має брати до уваги не тільки громадську думку дорослих, а й вивчати думку та почуття самих дітей як важливих учасників освітнього процесу.

В той же час, деякі фахівці кажуть, що одним з напрямків розвитку освіти (в першу чергу, вищої освіти) в Україні після війни має бути адаптація системи до європейських аналогів та критеріїв. Якщо Україна у майбутньому претендує на членство в Європейському Союзі, це означає, що її освітня сфера має відповідати європейським нормам та критеріям. Отже, її адаптація має здійснюватися за такими напрямками:

1. Гармонізація законодавчо-нормативного, інституціонального та методологічного забезпечення освітньої сфери;
2. Приведення Національної рамки кваліфікацій відповідно до норм і положень Європейської рамки кваліфікацій, адаптування Національної системи кваліфікацій до європейських аналогів, діяльності вітчизняних інституцій, що забезпечують якість вищої освіти (НАЗЯВО, НАК) тощо;
3. Формування системи державно-приватного й соціального партнерства у сфері підготовки фахівців між провайдерами освітніх послуг та їх користувачами/споживачами, зокрема роботодавцями й професійними організаціями;
4. Впровадження в практичну діяльність ЗВО підготовки, перепідготовки кадрів і підвищення їх кваліфікації за мікроступенями.

Врахування саме цих чинників (а також здорового глузду) може надати певні перспективи для подальшого реформування та розвитку системи вищої освіти в Україні.

Розділ III. Політичні інститути та їх зміни

Ще одним комплексом соціальних інститутів, що відповідають за розвиток суспільства, соціальний устрій та прийняття рішень щодо будь-яких процесів в країні є політичні інститути.

Трансформація політичних інститутів в Україні – це доволі довгий, тривалий процес, який в різні часи залежав від певної кількості різноманітних чинників: політичного режиму, форми державного правління та устрою, типу партійної системи, виборчої системи тощо.

Починаючи зі здобуття Незалежності в 1991 році, Україна знаходиться у постійному процесі розбудови нової демократичної держави. Намагаючись позбавитися радянського минулого, побудувати абсолютно новий тип політичного розвитку та дій, наша держава досі знаходиться, на жаль, в стані системної кризи, де велика кількість невирішених політичних, адміністративних та соціальних проблем доповнюється складною економічною ситуацією [19, С. 33]. Всі спроби повністю пройти процес демократичного транзиту та завершити його консолідацією демократії так досі і залишаються незавершеними. Однією з проблем, що не дає можливості побудувати оптимальну модель політично сталого та розвинутого суспільства є відсутність сформованості та неефективність діяльності політичних інститутів суспільства.

Прийнято вважати, що політична система в будь-якій країні доволі міцно пов'язана з навколишнім середовищем, в якому вона функціонує і розвивається, що, в свою чергу, впливає на засоби досягнення та реалізації влади, способів її легітимації та утримання, а також на методи та засоби її здійснення.

Ми маємо пам'ятати, що сучасна політична система України, з усіма її політичними інститутами, має глибоке коріння, що сягає ще часів Радянського Союзу. Отже, як і політична система майже всіх постсоціалістичних та пострадянських країн, політична система України мала так званий «перехідний» характер, що передбачає поступовий перехід від авторитарно-тоталітарної системи суспільного устрою до демократичного суспільства і правової держави. Не зважаючи на те, що з моменту проголошення

Незалежності пройшло вже більше тридцяти років, Україна й досі знаходиться на етапі трансформації своєї політичної системи. Аналіз такого поняття, як «політичний інститут» має неабияке значення для дослідження та розвитку державності в Україні на сучасному етапі розвитку. Саме некоректна діяльність певних політичних інститутів (чи тих, хто їх уособлював), порушення Конституції та інших законодавчих актів в умовах внутрішньополітичної боротьби за владу помітним чином вплинули на зменшення статусу України як правової держави, викликали певну недовіру до діяльності якщо не всіх, то значної кількості політичних інститутів з боку значної частини громадян нашої держави і суспільства взагалі.

Необхідність змін або певних трансформацій суспільної системи можна визначити її природою, внутрішньосистемними потребами існування та розвитку. Крім того, стала, розвинута суспільна система має відповідним чином реагувати на виклики зовнішнього середовища. На думку української політологині Г. Топчіу, такі виклики мають здатність трансформувати сталу систему не безпосередньо, а проходячи крізь своєрідний «фільтр» природи будь-якої державної системи, і мають узгоджуватися в її відповідях на виклики, які носять форму політичних рішень та кроків держави, або спонтанних соціальних або індивідуальних дій, які, в свою чергу, можуть бути організованими певними громадськими структурами. Таким чином, говорячи сьогодні про політичну трансформацію, ми маємо на увазі якісну зміну всієї суспільної системи [19, С. 33].

У нашому випадку трансформація майже всіх політичних інститутів української держави визначається певними закономірностями протікання політичного процесу, який в Україні, на жаль, після проголошення суверенітету має подвійний напрямок розвитку.

Так, з одного боку, в нашій державі досі триває процес формування та становлення владних структур. Впроваджуються та діють різноманітні політичні інститути, функціонування яких було неможливим (або й забороненим) за часів Радянського союзу. З'являються інститути політичних

партій, виборів, місцевого самоврядування, політичне життя суспільства стає насиченим та різноманітним. Також, і це вельми важливий крок, починають формуватися та діяти інститути громадянського суспільства. Тобто, ми маємо можливість зазначити, що присутні ознаки розвитку демократичної держави та суспільства.

З іншого боку, охарактеризувати сучасний політичний процес в Україні можна за допомогою умов, в яких діють політичні актори українського суспільства. Як правило, умовами, що ускладнюють розмірене, усталене протікання політичного процесу в суспільстві, можуть виступати проблеми, які ускладнюють життєдіяльність громадян, негативно впливають на прийняття або впровадження політичних рішень. Так, маються на увазі соціальні та економічні проблеми, культурні, релігійні, міжнаціональні та навіть мовні проблеми або протиріччя. Серед особливостей розвитку політичного процесу незалежної України, які негативним чином впливають на формування та діяльність політичних інститутів, можна, на нашу думку, виокремити наступні:

1. Відсутність постійного, безперервного діалогу між провідними представниками політичної влади та суспільством.
2. Низький рівень залучення пересічних громадян до обговорення та консультацій щодо тих чи інших політичних рішень.
3. Мінливість українських політичних процесів, орієнтація на короткостроковий або власний зиск представників так званої « політичної еліти».
4. Доволі незначний рівень довіри громадян до представників політичних інститутів.

Всі вищезазначені чинники є свідченням постійної мінливості політичних процесів в Україні, що є характерною рисою суспільного та політичного розвитку держави та суспільства в перехідний період.

Як ми можемо зрозуміти з усього вищесказаного, політичні інститути в Україні зазнають постійних змін, впливу різноманітних політичних сил та мають певні проблеми у своєму розвитку. Однак, у 2022 році, після початку

повномасштабного вторгнення Російської федерації ролі, завдання та навіть деякі функції даних соціальних інституційних об'єднань починають змінюватися. Найбільш важливими ознаками соціальних інститутів вважаються їх усталеність та стійкість, можливість якомога швидше реагувати на зміни в суспільстві та на зміну потреб членів самого суспільства.

Більш того, після повномасштабного вторгнення в державі утворюються нові соціальні інститути, бо цього вимагає сама ситуація. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», у цей період в країні має діяти особлива структура вертикалі виконавчої влади.

На початок 2025 р. в Україні діють 24 обласні та Київська міська військові адміністрації, які набули такого статусу на підставі Указу Президента України «Про утворення військових адміністрацій» № 68/2022 від 22 лютого 2022 р.¹⁶⁶ Цим самим Указом створено «на базі існуючих 167 районних державних адміністрацій відповідні районні військові адміністрації». Тим часом усі голови цих адміністрацій набули статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Тобто, вертикаль військових адміністрацій запроваджено повсюдно (в усіх адміністративних областях та районах); ухвалюючи таке рішення, Голова держави не керувався диференційованим підходом до територій з погляду їх наближеності до лінії бойових зіткнень або державного кордону з країною-агресором [14].

Якщо вважати, що діяльність обласних військових адміністрацій впроваджується та регламентується законом, що є підписаним головою держави (головою інституту виконавчої влади), ці об'єднання мають свої власні завдання, повноваження та функції, то, можна дійти висновку, що в умовах війни з російськими окупантами в Україні був створений новий соціальний інститут, що ми можемо віднести його за всіма ознаками та критеріями до комплексу політичних інститутів. Як будь-який інший соціальний інститут він має певні передумови та причини свого виникнення.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України для підтримання обороноздатності країни важливим є належне функціонування

влади на всіх її рівнях. Особливі умови впровадження державної політики в умовах воєнного стану потребують зосередження основної уваги на питаннях, що стосуються забезпечення національної безпеки і оборони країни. Ці особливості вимагають відповідного розподілу повноважень у всіх сферах суспільного життя між різними гілками влади на всіх рівнях. В умовах сьогодення реалії воєнного стану зумовлюють особливі вимоги до функціонування органів влади на місцевому рівні. За обставин, коли окрема частина території України наразі тимчасово окупована, а ворог продовжує загрожувати черговим наступом у багатьох областях і територіальних громадах держави, управління останніми має бути переведено в особливий режим. Запровадження по всій території України від 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану стало причиною створення на місцевому рівні нових тимчасових органів влади – військових адміністрацій. Разом з ними на місцях продовжують функціонувати й інші органи влади, наприклад, органи місцевого самоврядування [2, С. 110].

Проте, не завжди таке співіснування та сумісне функціонування несе тільки користь та позитивні моменти. Визначений законом спосіб утворення військових адміністрацій так чи інакше може призвести до порушення питання про розподіл повноважень між ними та органами місцевого самоврядування. Для того, щоб військова адміністрація виконувала в повному обсязі повноваження органів місцевого самоврядування, відповідну постанову за поданням Президента України має ухвалити Верховна Рада України. У разі ухвалення такої постанови місцева рада не здійснює свої повноваження. Інакше кажучи, конфлікт через не зовсім зрозумілий розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та Обласними військовими адміністраціями може негативним чином відбитися на роботі як одного, так і другого соціального інституту.

На рівні областей та районів дана проблема розглядається менш гостро. Обласні та районні ради, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», найважливіші повноваження делегують місцевим

державним адміністраціям, саме які й набувають статусу обласних та районних військових адміністрацій.

Формулювання частини 3 статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» дозволяє обласним та районним військовим адміністраціям за виняткової обставини цілковито здійснювати повноваження обласних і районних рад без ухвалення відповідної постанови Верховною Радою України [14]. Ідеться про випадок окупації або повного оточення обласного чи районного центру. Причому законодавство не передбачає автоматичної передачі повноважень місцевій раді в разі обставини, що призвела до їх передання військовій адміністрації. На такій підставі, зокрема, Херсонська обласна військова адміністрація навіть після деокупації обласного центру здійснювала повноваження Херсонської обласної ради; спроби ж поновлення роботи останньої профільний комітет Верховної Ради України розцінює як незаконні.

Натомість запровадження військових адміністрацій на рівні громад передбачає можливість їх втручання у здійснення повноважень органів місцевого самоврядування. Більшість повноважень, які надаються військовим адміністраціям населених пунктів, так чи інакше перетинаються із повноваженнями місцевих рад та їх виконавчих органів. Тому утворення військової адміністрації населеного пункту без ухвалення постанови про виконання нею повноважень міської (селищної, сільської) ради створює ґрунт для виникнення компетенційних конфліктів між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Інакше кажучи, непорозуміння між представниками інституту місцевого самоврядування та інститутом обласної військової адміністрації може призвести до конфлікту щодо повноважень у прийнятті тих чи інших політичних або адміністративних рішень.

Враховуючи вищенаведену інформацію, можна зробити певні висновки щодо діяльності новоствореного політичного інституту та його взаємовідносин з представниками інституту місцевого самоврядування.

По-перше, в умовах воєнного стану правовим режимом держави передбачається більш централізоване управління країною. Головними представниками центральної влади на місцях в даному випадку виступають обласні військові адміністрації та їх керівники.

По-друге, не зважаючи на певні неузгодженості або проблемні питання, що можуть виникнути під час тісної співпраці із вертикаллю державної влади, органи місцевого самоврядування продовжують відігравати важливу роль у посиленні оборони країни та збереженні національної стійкості.

По-третє, продовжує функціонувати система державного управління у формі військових адміністрацій та місцевого самоврядування, яка відповідає вимогам режиму воєнного стану. Така система управління вже апробована та більш-менш успішно функціонує. Військові адміністрації та органи місцевого самоврядування змогли скласти та відпрацювати конкретні механізми взаємодії. Процеси пристосування до нових реалій існування та розвитку на основі як співпраці, так і конкурентної взаємодії в умовах війни є дуже близькими до свого завершення. Військові адміністрації та органи місцевого самоврядування також відпрацювали механізми спільної кооперації – причому, як на рівні співпраці, так і на рівні конкурентної взаємодії. Нова модель взаємодії цілком має право на існування в умовах розвитку суспільних відносин за умов воєнного стану.

По-четверте, можливе лідерство регіональних політичних та економічних груп у суспільних процесах у регіонах може бути цілком правомірно зафіксовано їх представництвом не тільки в органах місцевого самоврядування, але й у військовій адміністрації. Місцеві інститути політичної влади мають прагнути побудувати стійкі, адекватні стосунки з новими соціальними групами, мати можливість розвинути систему міжнародного та міжрегіонального діалогу, взаємодіяти з новими соціальними групами, чия діяльність є дуже важливою для суспільства на сучасному етапі розвитку. Маються на увазі такі групи населення, як військові, ветерани та волонтери.

По-п'яте, ми не можемо забувати, що головні зусилля влади в регіонах наразі мають бути спрямовані на забезпечення стійкості країни та надання опору агресорові. Тим не менш, представники місцевої влади поступово починають розмірковувати над тим, яку саме стратегію розвитку свого, того чи іншого регіону має обрати місцева влада після закінчення війни. У цьому сенсі ключовими питаннями у відповідних дискусіях мають бути напрями та стратегії розвитку кожного окремого регіону чи області.

Так складається історія становлення соціальних інститутів в українському суспільстві, що сам історичний вимір і час, певні події призводять до того, що суспільство потребує нових соціальних інститутів для вирішення все більш різноманітних своїх власних потреб. Потреба суспільства в одній зі сформованих таких соціальних практик була настільки значною, що протягом дуже короткого часу ця практика оформилася як повноцінний соціальний інститут. Мова йде про волонтерський рух та волонтерство, як сформований, діючий та визнаний необхідним в суспільстві соціальний інститут.

Українське волонтерство в своєму визнаному вигляді почало своє функціонування як певна соціальна практика ще за часів Революції Гідності та початку військових подій на Сході країни та окупації Криму російськими військовими ще в 2014 році. Саме з цього моменту це явище стало предметом дедалі більшої уваги дослідників з різних дисциплінарних напрямків. Не зважаючи на той факт, що як соціальне явище волонтерство існує не так давно, увага до нього лише зростає, що, до речі, є абсолютно не випадковим. Особливість цього явища, його прояви та кількість людей, що задіяні в волонтерських процесах, заслуговує на глибоку і всебічну наукову рефлексію та дослідження, насамперед через те, що його розвиток та соціальна роль є дуже важливим аспектом розвитку та становлення сучасного українського суспільства. Ця несхожість лежить передусім у площині відмінності звичного волонтерства як індивідуальної практики від колективного Руху, наявності численних потужних волонтерських спільнот, розвиток яких спостерігався у нас в Україні. Можливо, саме з тієї причини українське волонтерство

розглядається як певний феномен, що не схожий на волонтерські рухи в інших країнах.

Так, звісно, можна почути ствердження, що в будь-якому суспільстві за умов складних часів волонтерська допомога країні є доволі звичною. Насправді ж, вважають дослідники, волонтерський рух, що виник і поширився в Україні, починаючи з 2014 року, суттєво відрізняється від традиційного волонтерства. Це пов'язане з тим, що учасники волонтерського руху не просто надавали допомогу регулярним соціальним інститутам, які мали б брати на себе тягар подолання складної суспільної ситуації. У багатьох інституційних полях цих регулярних інститутів після революції Гідності й зміни влади просто не було. Волонтери замінювали собою на якийсь час ці непрацюючі соціальні інститути, що мали б працювати та задовольняти потреби людей. Представники волонтерського руху почали працювати в таких критичних інституційних секторах, як армія, військове забезпечення, медицина, госпітальні практики, соціальне забезпечення потреб внутрішніх переселенців, а від початку пандемії COVID-19 до цього переліку додалася й система охорони здоров'я. Після початку окупації Криму та частин Луганської та Донецької областей волонтери майже самотужки справлялися з початковим соціальним забезпеченням тих, хто тікав від війни на Сході і кому на підконтрольних територіях держава не мала змоги відразу надати допомогу вчасно. Формальний інститут соціальної допомоги виявився не підготовленим до результатів таких конфліктів. Бюрократичний чинник також відігравав свою роль – волонтери організовували допомогу, спираючись не на документальну базу та рекомендації, а на свої власні можливості та ресурси.

Волонтери виявляли надзвичайну гнучкість, організаційну спроможність, оперативність, вміння залучити до свого руху всіх небайдужих, їхні кошти, речі, руки, фахову допомогу (медицина, психологічна і юридична допомога тощо). На той момент всіма цими справами займалася доволі невелика група волонтерів, таке собі «ядро» волонтерського руху.

Координація роботи волонтерів, їх робота з розміщення та направлення людей, організація медичної та психологічної допомоги – все це потребувало часу, можливостей, ресурсів.

Подекуди людей мотивував сам процес, коли волонтер бере на себе відповідальність майже за все. Доволі часто бувають обставини, коли немає сенсу очікувати допомогу від формальних соціальних інститутів. Натомість поступово в суспільстві починають формуватися певні правила, звичаї поведінки у неформальному полі, за якими цей інститут чи якась його частина починають успішно функціонувати.

Взагалі волонтерський рух в Україні був інституціоналізований на законодавчому рівні ще в 2011 році (Закон України «Про волонтерську діяльність», 2022). В принципі, можна вважати, що саме цей час – період офіційного оформлення соціальної практики волонтерства у соціальний інститут сучасного українського суспільства.

Дослідженням проблем та становлення волонтерського руху в Україні займаються вчені та дослідники: Юрченко, Червоненко, Говоруха та інші.

Особливими рисами українського волонтерства, що активно розвивалося під час Майдану й розгортання збройного протистояння на Сході країни, були яскраво виражена колективність та спільнотність і та унікальна суспільна роль, яку воно відігравало з моменту спонтанної появи у 2014 році, перебравши на себе функційні навантаження критично важливих інституційних секторів. Відповідно, перед дослідником постають запитання: що собою являють ці спільноти в різних, важливих для соціологічного розгляду ракурсах, а саме:

1. Який вигляд мають ці спільноти на тлі загальної суспільної мапи, яка природа їх появи і які соціальні функції вони виконують?
2. Що забезпечує їхню внутрішню єдність і якими є механізми їх відтворення та підтримки існування протягом доволі тривалого часу?
3. Що на індивідуальному рівні є тією спонукою, що робить людину членом таких спільнот і завдяки чому це членство може тривати й триває досить довго?

4. Як впливають ці спільноти на перебіг процесів соціальних змін, чи можемо ми вважати їх агентами таких змін[1, С. 259].

Підбиваючи підсумки, було б доречно зупинитися на декількох ключових моментах. На початку дослідження ми констатували: попри те, що українське волонтерство існувало й розвивалося у країні від часів набуття незалежності, в момент загострення суспільної кризи під час Революції Гідності та ескалації конфлікту на Сході, відбувся радикальний підйом волонтерського руху. Перед дослідниками постало завдання осмислити перетворення, що відбувалися в цій формі громадянської активності. Як наслідок швидко зростала і кількість публікацій, присвячених розгляду різних сторін волонтерства. Якщо до 2014 року було захищено чотири дисертації з цієї проблеми, то від 2015 до 2021 року дослідники захистили вже дев'ять дисертаційних робіт. Проте в соціологічних дослідженнях зберігається тенденція описовості, методологічний каркас не визначається, що не дає можливості наблизитися до розуміння генези волонтерського руху й визначити специфіку його агентної ролі в суспільних перетвореннях. Запропонований нами підхід, ґрунтований на парадигмі складності, дає можливість пояснити, як на тлі інституційної нестійкості постає самоорганізаційна генеза колективної активності, як каналізується волонтерський рух, спрямований на відновлення соціальної тканини[1, С.260]

Для початкового етапу характерна масова спільна допомога, причому мобілізація має чітко визначені напрями дій, є ті, хто потребує допомоги, і ті, хто готовий її надавати. У цей момент агентність волонтерства надзвичайно велика, оскільки відбувається заміщення непрацюючих на повну силу організаційних структур. Однак мірою посилення інституційної складової, держава прагне повернути собі важелі керування соціальною ситуацією, а отже втрачається той ґрунт, на якому постала практика колективного волонтерства. Лакун, які треба закривати, залишається небагато, волонтерам не заважають брати ініціативу в свої руки, але їхні зусилля з відновлення щільності соціальної тканини стають все менш помітними. Агентність у напрямі змін у бік стабілізації ситуації переходить до інституційних утворень, агентна

ініціатива починає реалізуватися за рахунок дієвості організаційних механізмів соціальних змін. Однак, зважаючи на постійне продукування дедалі нових викликів, агентність волонтерської спільноти можна вважати суттєвим важелем регуляції суспільних процесів.

Список використаних джерел:

1. Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності. Злобіна, О. (ред.). Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 330 с.
2. Буханевич О., Божчук О., (2023) Військові адміністрації та місцеві органи влади: правові аспекти розподілу повноважень в умовах воєнного стану // *Актуальні питання юриспруденції*, № 1 (38), С. 110-114.
3. Всеукраїнська школа онлайн. (2021). *Про проєкт*. <https://lms.e-school.net.ua/about>
4. Волосевич, І. (2022, квітень, 6). 88% українців за кордоном планують повернутись в Україну. [Прес-реліз]. INFO SAPIENS. https://sapiens.com.ua/publications/socpolresearch/216/Release_IS_war_fin_6_04_migration_rev.pdf
5. Головаха, Є. і Паніна, Н. (2001). Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–22.
6. Костенко, Н. (2022). Трансформація ідентичностей під час війни: проблеми вивчення та соціологічні практики. У: *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2022*: колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України
7. Іщенко А., Карпенко М. Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи. 01.06.2022. сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy-y>

8. Марченко, Л., (2022, квітень, 3). *В Україні різко скоротили видатки державного бюджету на освіту, соціалку, пенсії та інші витрати.* Today. ua <https://is.gd/ygyJNA>

9. Матіаш, О. (2021, квітень, 28). *Що роблять уряди країн для того, аби школи стали безпечними в пандемію.* <https://zn.ua/ukr/author/oksana-matiyash>

10. Назаренко, Ю. Поліщук, О. (2021, серпень, 25). *Освіта в умовах пандемії у 2020/2021 році: аналіз проблем і наслідків.* Cedos org.ua. <https://cedos.org.ua>

11. На урок. (2019). *Робимо навчання цікавішим.* <https://naurok.ua/>

12. Освіта України в умовах воєнного стану. інформаційно-аналітичний збірник. інститут освітньої аналітики, 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny>

13. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024 р.). Разумков центр. 2024. 15 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diiialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r> (Дата звернення 17.03.2025)

14. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України № 68/2022 від 24.02.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

15. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 18.03.2025).

16. Проценко, О. А. (2017). Волонтерская деятельность как основа формирования социального капитала личности. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 38, 61–67.

17. Соціологічна група Рейтинг. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/fajle> (Дата звернення: 17.03.2025).

18. Суспільство, трансформоване війною : аналіт. доп. / [Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Їжак О., Каплан Ю., Валюшко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валевський О., Лісогор Л., Малярєвський Є., Бараннік В., Двігун А.]. – Київ : НІСД, 2025. – 79 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.02>

19. Топчіу Г., (2019). Трансформація політичних інститутів у контексті політичної реальності України // Політикус, 2019, Вип. 5, С. 33 – 37.

20 . Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

21. Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. (2021, липень, 19). *Пояснити 30%: Як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії.* <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvrituta-vstup-v-umovakh-pandemii>

22. Черниш, Н. і Приходько, Т. (2020). Що думають студенти про українську вищу освіту в умовах пандемії COVID-19. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 45, С. 77–85. Doi:10.26565/2227-6521-2020-45-08.

23. Чепак, В. (2013). Університет як соціальна організація: трансформації в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 1045, 181–185.

24. Яремчук С. Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів. *Релігія та Соціум : Міжнародний часопис*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. № 1 (25). С. 57–62.

25. <https://sg-sofia.com.ua/sherbina-instituzina-zmina-i-vijna>

26. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidy/suspilstvo-transformovane-viynoyu>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ІСТОРИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ,
ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ТА
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Колективна монографія

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерний дизайн *Матвієнко Л.В.*

Дизайн обкладинки *Матвієнко Л.В.*